

УДК 130.12

Матвієнко П.В.

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ В УКРАЇНІ

Проаналізовано та класифіковано ряд проблем, які перешкоджають максимально повному використанню потенціалу філософії як інтегруючого компоненту вищої освіти в Україні. Ці проблеми коріняться як у самій сучасній філософії, так і є породженими сучасним станом української освіти.

Ключові слова: вища школа, освіта, філософія.

Матвієнко В.П. Проблемы преподавания философии в Украине. Проанализирован и классифицирован ряд проблем, которые препятствуют максимально полному использованию потенциала философии, основной дисциплины в общественных и гуманитарных науках, как интегрирующего компонента высшего образования в Украине. Эти проблемы как вырастают из самой современной философии, так и порождены современным состоянием украинского образования.

Ключевые слова: высшая школа, образование, философия.

Matvienko V.P. Problems of teaching of philosophy in Ukraine. A number of problems which interfere with as much as possible full use of potential of philosophy, pivotal discipline in the social sciences and humanities, as integrating component of higher education in Ukraine are analysed and classified. These problems both grow from the advanced philosophy, and are generated by a modern condition of the Ukrainian education.

Keywords: higher education, education, philosophy.

Викладання філософії в Україні сьогодні навряд чи якісно і кількісно відповідає її сучасному місцю у системі знань та ролі і завданням у культурі. Але викладання філософії позначене печаткою проблемності не лише в нашій державі, але й у «близькому» та й «далекому» зарубіжжі [1]. Наша мета - зосередитися на сутності та джерелах проблематичності викладання філософії та споріднених дисциплін перш за все у ВНЗ України. А подальший аналіз цього питання значною мірою стосуватиметься також і філософії викладання у вищій школі у цілому, сприяючи підвищенню ефективності та якості загального освітнього процесу.

Однією з найболючіших проблем вітчизняної вищої школи і науки є значний ступінь мовної ізоляції від світової наукової громади. Річ у тому, що мешканці пострадянської України так і не спромоглися вийти за межі російськомовного інформаційного простору. При цьому успіхи України у створенні власного, україномовного інформаційного простору є дуже скромними, що особливо помітно на прикладі тих сегментів цього простору, які обслуговують спеціальні галузі діяльності. Сюди ж відноситься науковий і, зокрема, філософський сегмент.

Ізоляція філософського сегменту вітчизняного інформаційного простору виявляється перш за все у використанні набору джерел, обмеженого російськомовним інформаційним простором. А він містить недостатню, часом вторинну, тобто переосмислену попередніми авторами інформацію.

Особливо відчутною стає згадана проблема при аналізі ряду філософських підручників, що були видані вже у XXI сторіччі. Якщо судити з уміщених там розділів, присвячених аналізу сучасної філософії, можна зробити просто вражаючі висновки. Наприклад, що сучасними напрямками у філософії є неопозитивізм, постмодернізм, герменевтика! А до сучасних філософів часом відносять М. Гайдеггера, К.Р. Поппера, К.-Г. Юнга, М. Фуко, Ж. Дерріда, які померли у XX ст.

і вже тоді набули у своїй галузі знання статусу повноправних класиків. Зрозуміло, що говорити про них як про сучасних філософів не зовсім коректно.

При цьому часом вражає відмінність між обсягом і глибиною викладення розділів, присвячених різним темам. Наприклад, класиці і сучасності. Скажімо, якщо аналізу неопозитивізму, герменевтики приділяється певна аналітична увага, то постмодернізму і його подальшій трансформації у вигляді, наприклад, неопрагматизму приділено буквально кілька рядків. А погляди окремих мислителів, яких автори не спромоглися умістити у сітку класифікаційних зв'язків, викладаються зовсім відокремлено, наче у відриві від історико-філософського та й загальнофілософського контексту взагалі. Мимоволі з'являється така думка, що вітчизняні підручники з філософії побудовані за принципом використання готового фундаментального корпусу знань, який несе певну хронологічну позначку з доданням фрагментарних розрізнених відомостей, здобутих пізніше згаданої позначки. І це дійсно відповідає наявному стану речей. Згадана хронологічна позначка відповідає середині 80-х років минулого сторіччя.

Зрозуміло, що підготування навчальної літератури з дисциплін соціально-гуманітарного циклу, які, на відміну від фундаментальних наук, чутливо реагують на виклики сьогодення, нерозривно пов'язане з публікацією нових наукових досліджень. А після розпаду СРСР значно знизилася кількість системних досліджень сучасної західної і взагалі світової філософії. Річ у тому, що такі дослідження щедро фінансувалися на державному рівні у межах проекту критики буржуазної філософії, яка ще з ленінських часів вважалася ідеологічним підґрунтям ворожого ладу, теоретичною основою антикомунізму. Коли ж ідеологічні розбіжності між двома суспільно-політичними системами втратили актуальність, на державному рівні зникла потреба у системних дослідженнях світової філософії з метою її критики. Відтепер переклади творів західних філософів стали здійснюватися майже виключно у межах міжнародного фінансування окремих видавничих проектів. Зрозуміло, що видавали перш за все тих мислителів, яких можна з повним правом назвати класиками і творчість яких є широко відомою і добре дослідженою. А до новинок світової філософії широкий загал вітчизняних дослідників через низку суб'єктивних та об'єктивних чинників і досі немає широкого доступу.

Варто хоча б побіжно оглянути згадані чинники.

Першим з них сьогодні є замкненість в обмеженому інформаційному просторі. Як не прикро, це посилюється недостатнім рівнем володіння іноземними мовами - як більшістю громадян України у цілому, так і більшістю вітчизняних фахівців, зокрема, філософів. Зауважимо, що цей феномен інформаційно-мовної обмеженості є закономірним наслідком тривалого періоду самодостатності російськомовного інформаційного простору, в якому діють згадані фахівці. Тобто Радянський Союз являв собою достатньо замкнену в інформаційному плані систему, яка розвивалася за власною програмою, генерувала для своїх потреб достатню кількість інформації та не мала органічної потреби у зовнішніх інформаційних потоках. Навпаки, зовнішня інформація за певними алгоритмами фільтрувалася та надходила до внутрішнього інформаційного простору вже в обробленому вигляді (зокрема, як об'єкт критики).

Сьогодні інформаційна самодостатність російськомовного інформаційного простору стає все більш ілюзорною, що пов'язано з низкою економічних, політичних та геополітичних причин. Сутність цих причин полягає у тому, що матеріальний носій російськомовного інформаційного простору - країни СНД - значно втратив

свою «потужність», особливо у порівнянні зі світовою спільнотою. Водночас зникла відносно ізольована система держав «соціалістичного табору», яка в інформаційному плані також була тісно пов'язаною з російськомовним інформаційним простором. Сьогодні утворені на місці СРСР незалежні держави поставлені перед вибором: а) - реанімація замкненої системи з її інформаційною самодостатністю або б) - «підключення» до світової спільноти.

Зрозуміло, що вибір «а» потребує значно менших витрат матеріальних та нематеріальних ресурсів і в принципі може бути реалізований меншими витратами зусиль. Проте він, через обмеження інформаційних потоків, навряд чи забезпечить сталий розвиток наукової, зокрема філософської, думки у віддаленій перспективі. Вибір «б» зовсім не означає розриву існуючих зв'язків та виходу з наявного інформаційного середовища, як на цьому наголошують прибічники першого вибору. Він, на відміну від першого, створює передумови для кількох альтернативних варіантів. Цей вибір, навпаки, у перспективі забезпечує незалежним державам стимули та умови розвитку до світових стандартів. Однак він вимагає докладання значних інтелектуальних та організаційно-інституціональних зусиль вже сьогодні. Як свідчить перебіг сьогоднішніх соціально-політичних подій, попри низку декларацій щодо європейського вибору, Україна фактично тупцює на роздоріжжі.

Другий чинник - брак уваги до філософії на рівні суспільства. Тобто державна увага до філософії в Україні сьогодні визначається у межах можливостей бюджетного фінансування, яке тією чи іншою мірою не є достатнім за жодною з бюджетних позицій. До того ж, як вже згадувалося, філософія вже не відіграє характерної для неї у радянські часи функції «ідеологічної зброї», отже, не може претендувати на пріоритетну увагу. Негайної економічної віддачі, яка б дозволила їй знаходити потужні джерела фінансування, як прикладні науки, вона також не дає. Разом із тим філософія сьогодні перебуває серед тих галузей людської діяльності, які потребують докорінної перебудови. Тут можна дозволити таку аналогію: докорінної перебудови потребує сьогодні також, наприклад, українська металургія, яка є приблизно учетверо більш енерговитратна, ніж у розвинених країнах. Тому, з огляду на порівняльну оцінку економічної значущості наукових дисциплін (зокрема й філософії) та матеріального виробництва, є досить проблематичним довести, що філософія потребує сьогодні додаткової уваги, заходів щодо підвищення її соціального статусу та матеріального становища її інституцій. У цьому випадку філософія сьогодні змушена боротися вже не за розвиток, а бодай за збереження того інституціонального становища, яке вона має на сьогодні. І це у нинішніх умовах править за додатковий аргумент проти впровадження принципових інновацій, які вимагають якщо й не матеріальних витрат, то значних витрат зусиль, психічної енергії та інших нематеріальних ресурсів.

Третій з чинників полягає у тому, що філософські по суті методи використовуються та розвиваються у руслі низки практично та теоретично орієнтованих спеціальних наук, таких як психологія, педагогіка, менеджмент, «паблік рілейшнз» тощо. Через це філософські першооснови таких методів набувають не явного, а латентного характеру, тому що їх першоджерело залишається поза рефлексією. Отже, відбувається витіснення філософії з актуального простору запитаних знань.

Четвертий чинник пов'язаний із зниженням питомої ваги та рейтингу філософської інформації у загальному інформаційному потоці, який студент отримує

у вищій школі - аж до рівня неадекватного місця та значенню філософії у світовій культурі.

Здійснивши короткий огляд проблем вітчизняної філософії та чинників, якими вони детерміновані, з урахуванням розглянутих вище проблем вітчизняної освіти, можна проаналізувати проблеми філософської освіти та викладання філософії в Україні.

Хоча, як вже було показано, освіта та філософія перебувають у стані рефлексивних взаємин, та все ж кожна з галузей має свою специфіку, дещо відмінно впливаючи на проблематизацію філософської освіти так само, як і на проблематику філософії освіти як міждисциплінарної програми. Тому ці проблеми коректно було б розділити на дві групи: філософсько-освітні та освітньо-філософські, у залежності від того, має проблема філософське чи освітнє коріння і тому пов'язана з проблемами власне філософії чи власне освіти. Але проблеми обох груп є взаємопов'язаними і часто мають спільне коріння, що лежить у своєрідному «метабазисі». Цим метабазисом щодо освіти і щодо філософії можуть бути соціокультурні, локальні чи темпоральні особливості формування ситуації філософської рефлексії та процесу освіти.

Разом з тим, філософський компонент в освіті є надзвичайно важливим.

Так, у навчанні можна виокремити такі складові:

1. Засвоєння навчального матеріалу за програмою.
2. Набуття навичок самостійного пошуку інформації.
3. Набуття та розвиток навичок самостійної інтерпретації інформації.
4. Набуття та розвиток навичок самостійного створення інформації.
5. Набуття та розвиток навичок класифікації, систематизації, оцінки та

конструктивної критики інформації.

Остання складова, яку можна визначити як «філософічну», набуває особливого значення на сучасному рівні «інформаційного потоку». Соціально-економічні процеси останніх десятиліть сприяли значному розширенню інформаційних об'єктів суспільства. А саме, нестримно зростає потік нових знань, фактів, концепцій, підходів, що поширюються каналами масової комунікації, зокрема, електронними мережами. У таких умовах завдання систематизації, оцінки та конструктивної, аргументованої критики набутої інформації стає набагато складнішим, ніж завдання її пошуку та отримання. У певні історичні періоди монопольного панування деяких поглядів та теорій було доцільно обмежуватися некритичним засвоєнням інформації у точній відповідності до інституційованих норм та схем. Через це оціночно-критична складова у навчанні була просто небажаною. Єдиною припустимою критикою з боку студента у згаданих умовах тоталітаризму в культурі чи окремих її галузях могла бути лише критика думок та поглядів, альтернативних ортодоксальним. А в умовах сучасного інформаційного плюралізму та демократії ця складова навчання є важливим інструментом подолання інформаційної ентропії, спричиненої «інформаційним потопом». Вона також створює передумови для успішної реалізації другої та третьої складових, адже некритичне сприйняття та довільне тлумачення нової інформації може призвести до хаотичності у мисленні замість впорядкування цього процесу.

З оглядку на сказане, можна виділити ряд проблем, які спричиняють фактичне витіснення філософії з освітнього дискурсу. Їх можна умовно поділити на дві групи, за переважанням специфічних філософських чи специфічно освітніх чинників на філософсько-освітні та освітньо-філософські.

Філософсько-освітні проблеми

1. Проблема авторефлексії, яка, кажучи словами російського дослідника Ю. Кузнецова, полягає у «кричущій невідповідності між повсюдно поширеною філософською освітою і майже повністю відсутнім рефлексивним осмисленням її специфіки» [2]. При цьому сама філософія відзначається, як правило, наскрізною рефлексивністю, пильною увагою до самоопису й підстав власних міркувань. З усіх навчальних дисциплін у подібному становищі певною мірою перебуває, мабуть, лише педагогіка: викладання педагогіки не може не втілювати найбільш перформативним чином висвітлювані самою ж педагогікою зв'язки та залежності.

2. Проблема самовизначення філософії, яка впливає з сучасної проліферації філософських підходів та концепцій. З огляду на це різні філософські підходи по-різному бачать її цілі та завдання. Наприклад, з огляду на теоретичні чи методологічні пріоритети.

3. Проблема визначення предметного поля викладання філософії, яка є дотичною до попередньої. Історія філософії чи, власне, філософування? Ця проблема фактично впливає зі значної розгалуженості сучасної філософії, яку не можна розглядати як окрему навчальну дисципліну поза загальним контекстом навчання та прив'язки до проблем, які розглядаються у курсі спеціальних дисциплін. І, тим більше, не можна зводити вивчення філософії лише до засвоєння поглядів мудреців минулого без проекції на проблеми сьогодення.

Освітньо-філософські проблеми

Ця група проблем є практично зорієнтованою, тому включає дещо більше аспектів перетину філософії та контекст) її застосування.

1. Проблема ефективності викладання філософії та філософських дисциплін студентам нефілософських спеціальностей в Україні сьогодні може бути поділена на такі сегменти:

- важливість викладання філософії та її значення сьогодні не в повній мірі усвідомлюється на всіх рівнях структури освітньої системи від студентської ланки до керівних структур вишів та розробників навчальних планів;

- у структурі курсу філософії недостатньо представлена аргументація необхідності вивчення цієї дисципліни для представників тих сегментів студентства (перші курси), яким вона викладається, через що мотивація до вивчення цієї принципово відмінної (за рівнем абстракції) - дисципліни від загальноосвітніх та профільних є занадто слабкою (наприклад: нічого не поробиш, такий вже у нас навчальний план);

- умовою сприйняття інформації з будь-якої галузі знань нефахівцями мусить бути її адаптування, тобто перетворення у цікаву та доступну форму без спрощень, які її викривляють, тоді як наявні сьогодні на ринку підручники з філософії (за окремими виключеннями) подають або неадаптовану інформацію, викладену ускладненою мовою, що вимагає високих значень індексу Флеша-Кінсайда (показник зручності читання тексту) та ще й пересиченою спеціальною лексикою, або містять чимало помилок, або мають обидві вади разом.

2. Проблема мотивації до вивчення філософії. Вона має екзистенційно-гносеологічного характер і пов'язана з певним рівнем спротиву стосовно пізнання та засвоєння матеріалу філософських дисциплін, можна сказати, на рівні менталітету. Для людей старшого віку, нефілософів, які вивчали філософію у «діамат-істматівському» варіанті, вона і досі несе печатку офіційної ідеології та інтелектуальної цензури, нерозривно пов'язаної з будь-якою офіційною ідеологією.

Але в «істматівські» часи все ж існувала необхідність вивчення філософії, хоча й була вона побудована на штучному ідеологічному підґрунті. Для нинішніх же поколінь студентів фактично не існує жодних раціонально усвідомлюваних мотивів для вивчення філософії, окрім самого факту наявності філософських курсів у навчальному плані. Процес їх вивчення за пропонованою Міносвіти і науки програмою демонструє значну дистанційованість цих курсів від базових та профільних предметів, вивчення яких, власне, і становить мету навчання у вишах.

3. Проблема відповідності філософських курсів вимогам сьогодення. Вона спричинена тим, що внаслідок вищезгаданих особливостей вітчизняного становища філософії, студентам-нефілософам не читається матеріал з сучасної світової філософії, який може привернути увагу своєю новизною. Більше того, не присвячується гідна увага поясненню матеріалу з філософії ХХ ст. Основний акцент тепер робиться на філософську класику.

4. Проблема взаєморозуміння «викладач-студент» тісно пов'язана з проблемою мотивації до вивчення філософії. Переважна більшість викладачів філософських дисциплін не мають навіть побіжного знайомства з матеріалом базових та профільних предметів¹. Неприпустимість такого стану підкреслював у свій час іще К.Д. Ушинський, наголошуючи, що «Однобокий філософ ще менше спроможний бути гарним вихователем, ніж однобокий фізіолог, історик». Але і досі серед викладачів філософії (як і соціально-гуманітарних дисциплін у цілому), на жаль, зустрічаються й такі, що й самі не володіють філософськими методами і обмежуються у викладанні механічною трансляцією відомостей, отриманих з підручників. Останнє ставить додаткову перепону між студентством та викладачами, проблематизуючи саму необхідність вивчення дисциплін, які вони викладають.

5. Проблема особистості викладача філософії Він повинен демонструвати широкий власний кругозор, на практиці демонструючи користь від опанування цієї дисципліни.

На переконання автора, «виробництво» продукції вищої освіти принципово відрізняється від виробництва товарів на методологічному рівні: виробництво товарів передбачає максимальний ступінь стандартизації та уніфікації як готової продукції, так і на всіх етапах виробництва. Тоді як у галузі освіти слід жорстко контролювати лише нижчий припустимий рівень якості отриманих знань, створюючи умови, якими максимально стимулювалося б прагнення досягти найвищого рівня. І у цьому сенсі викладання та вивчення філософії має ключове значення.

¹ Авторіві неодноразово доводилося спостерігати, як представники певної категорії студентів, що претендують на статус неформальних лідерів у групі, намагаються спровокувати викладачів дисциплін соціально-гуманітарного циклу на демонстрацію своєї необізнаності, намагаючись примусити їх «фати на чужому полі», часом дуже дотепно ставлячи питання з міждисциплінарної тематики або тематики базових чи профільних дисциплін. Доводиться чути і коментарі на кшталт: наш склад розуму пристосований для засвоєння точних (природничих, економічних чи інших) наук і тому нам важко сприймати філософський матеріал. У таких ситуаціях корисно переконливо продемонструвати, що той, хто здійснює подібні спроби, сам навряд чи є успішним студентом навіть з тих дисциплін, про які говорить, і тому, мабуть, хоче виправдати своє незнання пошуком серед викладачів тих, хто має такий самий низький рівень знань. Від ерудованості та обізнаності викладача в очах студентів вирає перш за все філософія, що одразу набуває асоціації з широкою обізнаністю. Тим самим, студенти наочно переконуються у практичній користі від філософії як дисципліни, що розширює горизонти знання.

Цехмистро Л.Н. НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

Література:

1. Кузнецов В.Ю. Философия преподавания философии // Вестник Московского университета. - Серия: Философия. - 2003. - №5. - С. 73-85.
2. Carr W(ilfred) Philosophy and education // The Routledge Falmer Reader in Philosophy of Education / Ed. by Wilfred Carr Routledge. - 2005. - p: xi, 237.